

В. П. ШУЛЬГАЧ
ДО ПОХОДЖЕННЯ ГІДРОНІМІВ ІРВА ТА ОРДОВИЦЯ

За легендою, походження назви річки *Ірва* (п. Ікви п. Стиру п. Прип'яті п. Дніпра) сягає сивої давнини нашої історії і пов'язується з іменем доньки дулібського князя Макосія. «Обри обступили замок з усіх боків. Жорстока битва тривала довго. А коли обринський хан дізнався, що в Макосія є дочка незрівняної краси, звелів припинити наступ: послав сватів на гору з проською віддати Ірву в жони. Князь покликав доньку. Свати вручили їй хустку свого повелителя. Ірва взяла її і розрубала мечем: «Як ця хустка цілою стане, то вже тоді піду за вашого хана». Обри з новою силою кинулись на замок. Один за одним падали його захисники. І ось Ірва залишилась одна. Щоб не стати полонянкою хана, з високої фортечної стіни кинулась вона вниз і впала біля підніжжя гори. Коли обри підбігли до того місця, то дівочого тіла не знайшли: там було джерело» (Г. Дем'янчук).

За свідченням краєзнавців, безліч джерел, котрими живиться річка *Ірва*, пробивається з-під мурів будинків на території міста Кременця (Тернопільська обл.). З історичних досліджень відомо, що на місці колишньої *Широкої вулиці* (сучасна вул. Леніна) протікала річка, яка в дощову пору з шумом несла в Ікву все, що потрапляло на її шляху. Та й сам Кременець ніби спочатку розміщався не в ущелині, як зараз, а на суміжних горах і прилягав до річки. Отже, найімовірніше, характер течії, спосіб живлення безпосередньо відбилися в назві річки Ірви. «Слово... виражає... одну з ознак, — зауважував О. О. Потебня, — саме ту, яка уявляється найважливішою».

Події, про які йдеться в легенді, пов'язані із замком королеви Бони, спорудженим на крутій горі. Свого часу цей замок, як і саме місто, був однією з найнепрístupніших фортець на Волині. У 1240 р. Кременець витримав облогу хана Батия. Безуспішно прагнув оволодіти ним в 1255 р. інший татарський воєначальник — Куремса. І лише через шість років місто було зруйноване руками власних князів. У легенді переплелися історична реальність і домисел, оромантизовані народною фантазією. Обрами давньоруські літописці називали аварів — великий племінний союз, основну роль в якому грали тюркомовні народи. У VI ст. через Північне Надчорномор'я вони проникали на Балкани, з часом опустошили землі антів, гепідів та інших європейських племен. Ім'я *Мокосій* (в результаті народного етимологізування — *Макосій*) згадується в другій половині XI ст. в *Orbis Poloniae* польського історика Окольського. Він був родоначальником старовинної південноруської династії Денисків-Мокосіїв, якій протягом кількох століть належало Кременецьке староство. Як бачимо, в легенді шляхом хронологічного зміщення об'єднані різночасові події. Щодо власного імені *Ірва*, то в слов'янських іменниках воно не засвідчене.

Річка *Ірва* має відповідники в гідронімії східнослов'янських земель, пор.: р. *Ірванець* (варіант *Рванець*, л. Ревни л. Снову п. Десни п. Дніпра), р. *Ірваниця* (л. Мереї л. Дніпра), поряд з якою знаходиться р. *Рвенка* (Верхня Наддніпрянина). Наведені гідроніми походять від слов'янського *гъв-, пор. укр. *рвати*, рос. *рвать*, білор. *ірваць* < *гъваті. Вони зафіксували у своїх формах результат процесу занепаду зредукованого **ъ** після сонорних ще на рівні діалектів давньоруської мови. Відомо, що в позиції перед **л, м, н, р**, після яких зникли голосні **ъ, ь**, на початку слова міг виникнути **і-(и-)** внаслідок втрати сонорними приголосними словотворчої властивості, пор.: укр. поліськ. *ірвати* (тиха вода грєблю ірвє), *іржа*, *імховий*, *ільняний*, *імчати*, рос. *ирвать*, *иржа* «рожь», *иржавец* «вязкое, топкое место, содержащее в почве много железной руды», *иржать* «ржать (о лошади), слишком громко смеяться», білор. *імхóвік* «моховик», *ірв'анніца* «жінка, яка рве льон», *ільнути* «липнути», *імгла*, *Імжа*, «дрібний дощик», *імліца* «те саме» (да упала имлица да по за тыльечку, пошла девонька да по за стьльечку...) і под. Це явище широко представлене і в топонімії східних слов'ян: потік *Імхатий* (Івано-Франківська обл.), р. *Імшана* (Чернігівська обл.), болото *Іржавець* (Сумська обл.), р. *Іржа*, р. *Іржин-єкие Верхи* (басейн Оки), болота *Іржавінка*, *Іржавіння* (Вітебська обл. БРСР), *Імхі*, *Імшаннік* (Мінська обл. БРСР) і т. ін.

Крім голосного **і-(и-)**, в діалектах давньоруської мови на початку слова перед сонорними

м, н, л, р могли виникати голосні **о-, а-** (в акаючих говірках). Це явище теж відбите як у діалектній апеллятивній лексиці, так і в топонімії східнослов'янських земель, пор.: укр. *о́мрак, омряк*, «мряка», *оржа, оржавина* «іржаве болото» — термін, спільний майже для усієї Білорусії, Смоленщини, Брянщини, рос. *амиак, амишник*, а також рр. *Аржа, Аржань, Аржинка* в бас. Оки, *Оржівка* в бас. Дону, *Аржаниця* в бас. Західної Двіни, *Оржиця* в бас. Дніпра, як і р. *Омишина* (бас. Оки), урочище *Омх* (с. Острівці Володимирецьк. р-ну Ровенськ. обл.). Виходячи із сказаного, в гідронімі *Ордовиця* (п. Замишівки п. Понори п. Ікви п. Стйру) теж слід вбачати приставне **о-** як результат фонетичного розвитку *gǫd-, пор.: укр. *рді́тися* «червоніти», рос. *рдеть* «те саме», білор. *ірдель* «пышущий здоровьем». Її можна пов'язувати з рос. діал. *орда́* «зыбучее болото, трясина, зыбун», яке, очевидно, теж пов'язане з *gǫd- і первісно заключало в собі характеристику кольору води (= «червоний, рудий, іржавий»), пор. ще рос. діал. *ардель* «о ком или о чем-либо красном, румяном». На гідронімному рівні р. *Ордовиця* має відповідники в назвах рр. *Ординка* (бас. Дону), *Орданка, Ординка* (бас. Оки), *Ордзина* (бас. Дунаю) і под. З погляду структури, її можна розглядати як характерне для архаїчної слов'янської гідронімії утворення на **-ов-иця**, можливо, від субстантивованого прикметника *Ордова, де **-ов-** вжито як структурний гідронімний сегмент, пор. в бас. Стиру рр. *Берестова, Покрова* та ін.